

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA'NIN İTALYA SEYAHATI (1884)

GHAZI AHMET MUHTAR PASHA'S TRIP TO ITALY (1884)

Merve Cemile SÖNMEZ

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı,
mervekeyvanoglu@gmail.com

Öz

Gazi Ahmet Muhtar Paşa özellikle Yemen, Girit İsyanlarında ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşındaki başarılarıyla bilinen değerli bir Osmanlı askeri ve sadrazamıdır. Ömrünün büyük bir bölümü savaşlarla ve isyanları bastırmakla geçen paşaya döneminin padişahları tarafından değer verilmiş ve paşa yüksek rütbelerle ve nişanlarla taltif edilmiştir. Paşa, Sultan Abdülaziz ile birlikte Avrupa seyahatine çıkmasından yaklaşık yirmi sene sonra Sultan II. Abdülhamit tarafından o dönem iyi ilişkiler sürdürülen Almanya ve İtalya'ya birer yıl arayla "fevkalade elçi" sıfatıyla gönderilmiştir. Bu seyahatlerin amacı hem Avrupa'daki askeri gelişmeleri takip etmek, hem de padişah tarafından krallara gönderilen hediyeleri götürmekti, herhangi diplomatik bir neden içermemekteydi. Bu çalışmada, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 1884 yılı Ocak ayında İtalya'ya yaptığı seyahat Osmanlı arşiv belgelerine, Osmanlı ve İtalya basınına göre incelenmiştir. Paşa ayrıca beraberindekilerle birlikte gün gün ne yaptıklarını, kral ve kraliçe ile görüşmelerini, hangi konulardan bahsedildiğini, neler yaşadıklarını ve nerelere gittiklerini rapor haline getirmiş ve padişaha layiha olarak sunmuştur. Bu layiha Osmanlı Devleti ve İtalya tarihleri açısından önemli bazı detaylar içermektedir.

Abstract

Gazi Ahmet Muhtar Pasha was a notable Ottoman soldier and grand vizier, and he is especially known for his successful acts during Yemen and Crete movements, and during the 1877-1878 Ottoman-Russian War, which is known as the '93 War. Sultans of his time appreciated and rewarded Muhtar Pasha, whose almost entire life passed with wars, rebellions, high degrees, and nishans. Pasha, after going to Europe with Sultan Abdulaziz almost twenty years ago, was sent as the "extraordinary ambassador" to Germany and Italy, which were having good relationships with the Ottoman Empire that time, by Sultan Abdulhamid II. The reasons for these trips were both to follow the military developments in Europe and present gifts to the kings, and there were not any diplomatic reasons. In this study, the trip of Gazi Ahmet Muhtar Pasha to Italy in January, 1884 is examined in the light of Ottoman archival documents and Ottoman and Italian press of that time. Pasha also prepared a report including what they did with his group on a day to day basis, his meeting with the king and the queen, what they talked about, what they lived and where they went, and he presented this report as layiha to the sultan. This layiha includes some important details about the Ottoman and Italian histories.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 20 Şubat 2019
Kabul edildiği tarih: 17 Mayıs 2019
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2019

Article Info

Date submitted: 20 February 2019
Date accepted: 17 May 2019
Date published: 25 June 2019

Anahtar sözcükler

Gazi Ahmet Muhtar Paşa; II. Abdülhamit; İtalya; Umberto I; Roma; Layiha

Keywords

Gazi Ahmet Muhtar Pasha;
Abdulhamit II; Italy; Umberto I;
Roma; Layiha

DOI: 10.33171/dtcjournal.2019.59.1.23

1. Giriş

Osmanlı Devleti ve İtalya yüzyıllar boyunca siyasi ve özellikle ticari ilişkilere sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce diğer Türk devletleri ile ilişkileri olan İtalyan şehir devletleri, Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra da ticari ayrıcalıklar elde ederek Anadolu ve Rumeli'de ekonomik olarak aktif olmaya devam etmişlerdir.¹ Osmanlı Devleti tarafından başta Venedik ve Cenova ile sürdürülen ilişkiler, İtalya'nın birlik haline gelmesinden sonra yoğun bir şekilde artmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı padişahları ve İtalyan kralları arasında karşılıklı

¹ Selçuklular döneminden İstanbul'un fethine kadar Türk-İtalyan ilişkileri için bkz. Turan, Şerafettin. Türkiye-İtalya İlişkileri. İstanbul: Metis, 1990.

mektupların ve hediyelerin gönderildiği görülmektedir. Bunlardan önemli bir tanesi de 1884 yılında II. Abdülhamit'in dönemin İtalya Kralı I. Umberto'ya dostluk ve samimiyetinin göstergesi olarak göndermiş olduğu imtiyaz nişanıdır. Sultan II. Abdülhamit bu nişanın götürülmesi ve krala takdim edilmesi için dönemin en önemli komutanlarından birisi olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Ahmet Muhtar Paşa'nın yazmış olduğu layihası (seyahat raporu) ve diğer birinci el kaynaklar üzerinden o dönem Osmanlı-İtalya ilişkilerine ışık tutmak ve ilişkilerin ne boyutta olduğunu görmeye çalışmaktır.

Seyahatten bahsetmeden önce, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hayatı hakkında kısa bir bilgi vermek çalışma açısından yararlı olacaktır. 1 Kasım 1839 tarihinde Bursa'da doğan Paşa, Katırcıoğulları ailesine mensuptur. 1856 yılında Bursa Askeri İdadisinden mezun olmuş, 1860 yılında Harbiye Mektebi'ni bitirerek teğmen, bir yıl sonra ise Kurmay Yüzbaşı'ya yükselmiştir. 1864'te Binbaşı, 1866'da Yarbaylığa terfi eden Ahmet Muhtar, Sultan Abdülaziz ile birlikte Avrupa seyahatine çıkanlar arasındaydı ve o dönemde Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin hocalığını yapmaktaydı. 1869 yılında Albaylığa yükselmiş ve 1870 yılında Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğine getirilmiştir. 1870 yılında Mirlivalığa terfi eden Ahmet Muhtar, Yemen isyanlarını bastırmak üzere kurulan orduda komutan yardımcısı olarak paşalığa yükselmiştir. Burada uzun süre kalarak çıkan isyanları bastırması ve gösterdiği başarılarından dolayı Ferikliğe terfi ederek 1871'de Yemen vali ve kumandanlığına tayin edilmiştir. Paşa, Yemen isyanına tamamen son vererek burayı bir Osmanlı vilayeti haline getirmiştir. 1873'te Nafia Nazırlığına atanmasından sonra birkaç ay içinde Girit vali ve kumandanı ve yine birkaç ay içinde İkinci Ordu Müşiri olmuştur. 1874'te Dördüncü Ordu Müşirliğiyle Erzurum valiliğine atanmıştır. 1875'te Hassa Ordusu Kurmay Başkanlığı ve Bosna-Hersek Başkumandanlığı görevleri kendisine verilmiştir. 1876 yılında Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine paşa birçok bölgede başarılar kazanarak barışı sağlamıştır. 1877'de yeniden Girit vali ve kumandanlığına, daha sonra Dördüncü Ordu Müşiri olarak Anadolu Harp Ordusu Başkumandanlığına tayin edilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Doğuda büyük başarılar kazandıktan sonra 1878'de Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği'ne getirilen paşa, isyanda bulunan Girit'e gönderilerek, orada yeni bir düzen sağlayan "*Halepa Sözleşmesi*"ni imzalamıştır. 1880 yılında Teftiş-i Askerî Komisyonu Reisi olmuştur. 1883 yılında fevkalade elçi olarak Almanya'ya, 1884 yılında İtalya'ya giderek krallara nişan takdim etmiş ve oralardaki askeri gelişmeleri izlemiştir. 1885 yılında Mısır meselesinin çözülmesi için Mısır fevkalâde

komiserliğine getirilmiştir. Devleti orada en iyi şekilde temsil etmiş ve ancak 1908 yılında İstanbul'a dönebilmiştir. 1908 yılında Ayan Meclisi üyesi ve reis vekili olmuştur. II. Abdülhamit'in tahttan indirilerek Mehmed Reşat'ın tahta çıkarılmasında rol oynamış ve 1911'de Ayan Meclisi Reisi seçilmiştir. 1912'de Sadrazamlığa getirilen paşa, Trablusgarp Savaşını sona erdirmiş ve Balkan Savaşlarında alınan yenilgilerden dolayı istifa etmiştir, çünkü İttihat ve Terakki hükümeti onu savaşta yenilgiden mesul tutmuştur. Ayan Meclisi üyesi olarak bir süre daha görev yaptıktan sonra, 21 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da hayata veda etmiştir.² (BOA, DH. SAİDd, 22/91; Uçarol 445-447).

2. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalya Yolculuğu Hakkında Gelişmeler

Mısır'da geçireceği yaklaşık yirmi üç seneden önce, Ahmet Muhtar Paşa'nın "fevkalade elçi" sıfatıyla Sultan II. Abdülhamit tarafından 1884 yılı Ocak ayında İtalya'ya gönderilmesine karar verildi. (La Stampa, Numara: 353, 23 Aralık 1883; Corriere Della Sera, Numara: 353, 23 Aralık 1883) Paşanın İtalya'ya gönderilmesinin sebebi, sultanın dönemin İtalya Kralı Umberto'ya³ verdiği imtiyaz nişanını takdim etmektir. Paşa, 2 Ocak 1884 Çarşamba günü İtalya'ya ait bir posta vapuru ile hareket ederek Brindisi üzerinden Roma'ya gideceğinden dolayı, bir gün önce kendisine ve yanında götüreceği damadı Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Şevki Bey'e verilecek harcırahın kendilerine ödenerek, aynı zamanda da Roma'daki Osmanlı sefaretini ve Osmanlı Devleti'ndeki İtalya sefaretine bilgi verildiği görülmektedir.⁴ (BOA, İ.DH, 905/71920) Belirtilen tarihte yola çıkan paşanın bu memuriyetinin sadece Kral Umberto'ya nişanı teslim etmesinden ve bu sırada iki ülke arasındaki iyi ilişkilere dair bazı açıklamalar yapmasından ibaret olduğu, bunun politikaya dair bir memuriyet olmadığı, eğer karşı taraftan politikayla ilgili konu açılırsa, öncelikle imtiyazlar konusundan bahsedeceği kendisine bildirilmiş ve hatta orada okuyacağı nutuk bile yazılmıştır. (BOA, İ. HR, 337/21737) Paşanın

² Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hayatı ve kişiliği için bkz. Gazi Ahmet Muhtar Paşa. *Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Evveli*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1996; Gazi Ahmet Muhtar Paşa. *Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Sanisi*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1996; Uçarol, Rifat. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*. İstanbul: Milliyet, 1976; Atakan, Rauf. *Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1984; İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İstanbul: İş Bankası Kültür, 2013; Mehmet Arif Bey. *Başımıza Gelenler*. İstanbul: Babıali Kültür, 2005.

³ Osmanlı arşiv belgelerinde İtalya Kralı Umberto'nun ismi "Humbert" veya "Hombert" olarak geçmektedir; bu çalışmada Umberto kullanılmıştır.

⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Şevki Bey'e Mâbeyn Kâtiblerinden Kamil Bey de eşlik etmekteydi. (Tercüman-ı Hakikat, numara: 1674, 4 Rebiyülevvel 1301).

okuyacağı bu nutukta, Padişah II. Abdülhamit'in İtalya Kralı Umberto'ya karşı dostça ve samimi hislerinin ve iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin göstergesi olarak sunulan nişanın, iki adet madalya, berat ve padişahın krala yazdığı mektup ile birlikte krala takdim edileceği ve böyle gururlu bir memuriyete tayin olduğundan dolayı paşanın kendisini bahtiyar addettiği belirtilmiştir. (BOA, Y.PRK.NMH, 2/64) Berat ve mektupta ise, kısaca özetlenecek olursa, iki devlet arasındaki samimi bağlarının göstergesi ve gayet iyi seviyede bulunan dostluk ilişkilerinin simgesi olarak Osmanlı Devleti nişanlarının en büyüğü ve en kabul göreni olan imtiyaz nişanı madalyalarıyla beraber gönderildiğinden, bu görev için *Murassa İmtiyaz-ı Osmanî* ve *Mecidî* nişanlarına sahip yaverlerden Teftiş-i Askeriye Komisyonu Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ve Mâbeyn-i Hümayûn Kâtiplerinden Kamil Bey'in özel olarak görevlendirilmiş oldukları, heyetin iki devlet arasındaki dostluğun daha da gelişerek sağlamlaştırılması hakkındaki konuşmalarına güvenilmesinden bahsedilmiştir. (BOA, Y.PRK. NMH, 2/64).

Muhtar Paşa ve beraberindekilerin İtalya'ya gideceklerinin iki taraf sefaretlerine de duyurulmasından sonra, İtalya Kralı Umberto'nun padişaha teşekkürlerini bildirmek için İstanbul Sefiri Luigi Corti'yi görevlendirdiğini (Corriere Della Sera, Numara: 356, 27 Aralık 1883), yine İtalya Hariciye Nezaretinin de Muhtar Paşa'nın dostça kabul edileceğini yazacağını Roma sefaretini açıklamıştır. (BOA, Y.A.HUS. 176/15) Aynı zamanda eski Hıdiv İsmail Paşa'nın da o dönemde Roma'da bulunduğu haber alındığından, Muhtar Paşa'nın devlet memuru sıfatıyla İsmail Paşa ile görüşmeyeceği hakkında İstanbul'daki İtalya sefirine mektup yazılmış, kendisinin bu durumu İtalya Hariciye Nezaretine bildirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sefir Corti böyle bir durumun olmayacağından her ne kadar emin olsa da Hariciye Nezaretini bilgilendireceğini yazmıştır. (BOA, Y.A.HUS. 176/15) Bu yazışmalar sürerken Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve beraberindekiler Brindisi üzerinden Roma'ya ulaşmışlardır. (BOA, Y.A.HUS. 176/15-8) Heyete elli bin kuruş harcırah verilmiştir. (BOA, HR. TH, 49/31).

10 Ocak 1884 tarihinde Roma sefaretinden gelen yazıdan anlaşıldığına göre Ahmet Muhtar Paşa, Kamil Bey ve Şevki Bey eşliğinde imtiyaz nişanını takdim etmiş, daha sonra kraliçe ile de görüşmüşlerdir. (BOA, Y.A.HUS, 176/22; Tercüman-ı Hakikat, Numara: 1682, 13 Rebiyülevvel 1301) Ancak İtalya kralına nişan takdimi töreninde Roma Sefiri Musurus Bey bulunmamıştır, daha önce Almanya ve Avusturya krallarına nişanları takdim edilirken sefirler de törende yer almışlardı ve bu sefirlerin en önemli görevi olarak görüldüğünden dolayı hükümet

tarafından sefirin bu davranışına bir açıklama istenmiştir. (BOA, İ.HR, 337/21743) Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Bey tarafından Musurus Bey'e tören sırasında orada bulunması söylenmiş, ancak sefir İtalya'nın teşrifat kuralları gereğince kendisinin orada bulunmasına gerek olmadığı cevabını vermiştir. Bu durum ise "tuhaf ve kabul edilemez" olarak yorumlanmıştır. (BOA, İ.HR, 337/21744).

Nişanın takdiminden sonra Kral Umberto da Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya "Santi Maurizio e Lazzaro" (Sen Moris ve Lazar), Kamil Bey'e birinci rütbe "Corona d'Italia" (Kuron d'Itali), Şevki Bey'e ikinci rütbe "Corona d'Italia" nişanlarını vermiştir. Ayrıca Roma sefiri Musurus Bey'e mermerden resmini göndermiş, sefaret çalışanlarından birinci serkatib Mihran Efendi'ye üçüncü rütbeden, ikinci serkatibi Simon Efendi ve Sefarethane kâtibi Emin Bey'e dördüncü rütbeden ve sefarethanenin bahriye ataşesi Ali Rıza Efendi'ye beşinci rütbeden Santi Maurizio e Lazzaro nişanları takdim edilmiştir. (BOA, İ.HR, 292/18398; Tercüman-ı Hakikat, Numara: 1684, 16 Rebiyülevvel 1301).

Paşa henüz İstanbul'a dönmeden önce İtalya Sefareti Tercümanı Mösyö Vernoni Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın memuriyetinin sadece Kral Umberto'ya nişan takdim etmek olmasına rağmen, kralın padişaha olan samimiyetine ve iki devletin arasında olan dostluk ve iyi ilişkilere dayanarak böyle bir memuriyete Muhtar Paşa'nın atanmasından dolayı fevkalade elçilere özel bir kabul töreniyle karşıladığını Osmanlı Devleti'ne bildirmişti. (BOA, İ.HR. 337/21739).

Seyahat hakkında Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kendi kaleminden bilgi sahibi olunabildiği daha önce belirtilmişti. Paşa, 30 Ocak 1884 günü Padişah II. Abdülhamit'e bir seyahat raporu, yani bir layiha sunmuştur.⁵ Bu layiha, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde Yıldız Esas Evrakı 87/1'de bulunmaktadır ve kapak dâhil beş sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışmada Ahmet Muhtar Paşa'nın cümleleri sadeleştirilerek aynen verilmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1) Layihanın aslı ekte sunulmuştur.

⁵ Layiha özet olarak "Uçarol, Rifat. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*. İstanbul: Milliyet, 1976" adlı eserde sunulmuştur, ancak sadece birkaç noktası üzerinde durulmuş, tamamı verilmemiştir.

3. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalya Seyahati Hakkında Yazdığı Layiha

3.1. İtalya'ya Yolculuk

Paşa layihasına, padişah tarafından İtalya Kralına takdim edilen imtiyaz nişanı, iki madalya, berat ve mektupla beraber İtalya posta vapuru ile 2 Ocak 1884 Çarşamba günü akşamüstü yanında Mâbeyn Kitabet Dairesinden Kamil Bey ve Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Şevki Beylerle Brindisi iskelesine doğru hareket olunduğunu (Ruzname-i Ceride-i Havadis, Numara: 5549, 4 Rebiyülevvel 1301; Corriere Della Sera, Numara: 4, 4 Ocak 1884; La Stampa, numara: 4, 4 Ocak 1884), 4 Ocak 1884 Cuma günü sabahleyin Pire iskelesine varılıp beş saat dinlenmeden sonra aynı kumpanyanın farklı vapuruyla yola tekrar devam edildiğini yazarak başlamıştır. (BOA, Y.EE. 87/1).

6 Ocak 1884 Pazar günü sabahleyin Brindisi limanına varılarak (Corriere Della Sera, numara: 7, 7 Ocak 1884), orada Osmanlı Devleti'nin fahri şebkenderi bulunan Debyonizi, filikasıyla vapura gelmiş, grubu karaya çıkarmış ve o sırada bölgenin mutasarrıfı şebkenderhanede onlara vizite vererek iki saat sonra tren istasyonuna ulaşıldığında orada da hazır bulunmuştur. Aynı gün trenle Brindisi'den hareketle şehir merkezi "Foggia"ya gece yarısı gidildiğinde, valinin iki askerle birlikte karşılamaya gelmiş olduğu görülerek, yarım saat boyunca onlarla görüşülmüş ve yola devam edilmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

7 Ocak Pazartesi günü öğle saatlerinde Roma'ya girilmiş⁶, Roma sefiri ve sefarethane memurları istasyonda paşa ve beraberindekileri karşılayarak araba ile sefarethaneye gidilmiş ve sefarethaneye yakın olan Avrupa Büyük Oteli'ne eşyaları gönderilerek birer oda kiralanmıştır. (BOA, Y.EE. 87/1).

8 Ocak Salı günü paşa, İtalya devletinin Dışişleri Bakanı Mösyö Mancini'ye bir vizite vererek ve padişah tarafından İtalya kralına nişan takdimine yetkili olduğunu kendisine resmen beyan ederek kraldan *odyans*⁷ istemiştir.⁸ (BOA, Y.EE. 87/1).

9 Ocak Çarşamba günü Kral Umberto'nun babası Vittorio Emanuele'nin ölüm yıldönümü ve İtalya'nın birleşmesinin yirmi beşinci senesi olmasından dolayı,

---

⁶ 9.10'da Napoli treniyle Roma'ya ulaşıldığı ve grubu istasyonda Sefir Musurus Bey dâhil sefarethane personelinin karşıladığı La Stampa gazetesinde yazılmıştır. (La Stampa, numara: 8, 8 Ocak 1884).

⁷ Resmi görüşme talebi olarak ifade edilebilir.

⁸ Paşanın Salı günü Bakan Mancini ile Perşembe günü kral ile görüşeceği, Çarşamba günü ise Pantheon'a gideceği haberi İtalyan basınında yer almıştır. (La Stampa, numara: 9, 9 Ocak 1884).

İtalya'nın her tarafından eski kralın mezarını ziyaret ve matemle beraber sevinç gösterisi yapmak üzere gelen yaklaşık altmış bin kişinin yirmi bin kişilik ilk kafilesi Roma'da toplanarak hükümet tarafından verilmiş olan yirmi müzik bandosu, bayraklar ve çiçek taçlarla Roma'nın sokaklarında dolaşarak taç ve defne çiçeklerini mezara götürüp bırakmışlar ve diğer iki kafilenin de birer hafta ara ile geleceği duyulmuştur. Kral tarafından gönderilen bir teşrifatçı, heyetin yanına giderek bahsedilen olaylardan dolayı görüşme yapılamadığından, ertesi gün büyükelçilere özel olan bir teşrifatla kralın Osmanlı heyetini kabul edeceğini ve kendisinin yarın saray arabalarından iki araba ve büyük formasıyla gelerek onları alıp saraya götüreceğini söylemiştir. (BOA, Y.EE. 87/1)

3.2. Kral Umberto ile Görüşmeler

10 Ocak 1884 Perşembe günü öğle saatlerinde teşrifatçı iki araba ile gelerek Osmanlı heyetini kralın sarayına götürmüştür. Kral bir salonda büyük forması ile bulunurken, Ahmet Muhtar Paşa elinde mektup ve berat, Kamil Bey ise yastık üzerinde ipek kumaşa sarılmış halde imtiyaz nişanı ve madalyalar ile kralın huzuruna girmişler ve Paşa;

Metbu'-i mufahham ve muazzam padişahım efendim hazretlerinin zât-ı âli-i haşmet-penâhileri ve hânedân-ı krâlıleri hakkında derkâr olan hissiyât-ı samimiye-i dostânelerinin eser-i celili bulunmak ve devleteyn beyninde teminen câri olan münâsebat-ı hasene-i muhâdenetkarinin eseri olarak ihdâ ve irsal buyrulmuş olan nişâne-i meveddet ve muhâdenet-i hükümdârilerine bir mukâbele-i cemile olmak üzere saltanât-ı seniyyelerinin en büyük nişanı olan nişân-ı âli-i imtiyazı iki kıta madalya ve beratıyla ve bu babdaki nâme-i hümâyun-ı mülükâne ile beraber yed-i müeyyed krâlılerine teslim ederek kesb-i mübahat eyler ve böyle bir memuriyet-i müftehreye lütfen tayin buyrulmuş olduğundan dolayı kendimi bahtiyar addederim.

demiş ve nişan, berat ve mektubu vermiştir. (BOA, Y.EE, 87/1).

Kral bu hediyenin padişaha olan hürmetinin ve iki hükümet arasındaki iyi ilişkilerin bir göstergesi olduğunu ifade ile beraber, padişahın gerçek bir dost olduğunu beyan etmiş, bunun gibi bir hediye ile hatırının sorulmasından ve bu hediyenin Ahmet Muhtar Paşa gibi değerli bir müşir ile gönderilmesinden övünç duyduğunu söylemiştir. Daha sonra da iki devlet arasında iyi niyetli ve dostça ilişkilerin devamına ve gelişmesine çalışacağını ve bu hislerinin ve açıklamalarının harfiyen padişaha arz edilmesinin özel isteği olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine

paşa arkadaşlarını tanıtmış, ayaküstü yaklaşık on beş dakika kadar konuşulduktan sonra krala veda edilmiştir. Heyet, diğer dairede kraliçeye takdim olunmuş, paşa padişahın kraliçenin hatırını sorduğunu söylemiştir. Kraliçe teşekkür ederek padişahın sağlığını sormuş, afiyette bulunmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Daha sonra heyet otele geri dönmüştür.⁹ (BOA, Y.EE. 87/1).

11-12 Ocak Cuma ve Cumartesi günleri vizite kabul olunması ile geçirilmiş ve İsmail Paşa'nın Londra'dan gelip Roma'da durmayarak doğrudan Napoli'ye geçtiği duyulmuştur. (BOA, Y.EE. 87/1).

13 Ocak 1884 Pazar günü heyet akşam yemeğine kraliyet sarayına davet edilmiştir.¹⁰ Yine o gün, Ahmet Muhtar Paşa'ya Sen Lazar nişanının büyük kordonu, Kamil ve Şevki Beylere Kuron d'İtali nişanının büyük kordonu ve ikinci rütbeleri, sefarethane serkâtibi Mihran Efendi'ye Komandor, Katib Simon ve Ataşemiliteri Rıza Efendilere Şövalye nişanları gönderilmiş, Sefir Musurus Bey'in daha önceden Kuron d'İtali nişanının büyük kordonu bulunmuş olduğundan onları da takarak büyük forma ile saraya gitmişlerdir. (BOA, Y.EE. 87/1).

Kraliyet sarayındaki davette vekillerden kimse bulunmamaktaydı, sadece kral, kraliçe, saray halkı, kraliçenin damat ve dünürleri, sefarethane memurları ve İstanbul'dan gelen heyet vardı. Herkes büyük forma giymişti. Kral Umberto sadece padişah tarafından gönderilen imtiyaz nişanını takmıştı. Ailece verilen bu ziyafetin özel olduğu anlaşılmıştı. Ziyafet esnasında Ahmet Muhtar Paşa kraliçenin yanında oturmuş, yemekten sonra başka bir salonda bir saatten fazla ayaküstü sohbet edilmişti. (BOA, Y.EE. 87/1).

Kral, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin başlıca asker devletlerden birisi olduğunu gösterdiğini ve askeri namus ve haysiyetini ispat ettiğini söylemiştir. Ona göre, Rusya'nın karşısında altı yedi ay boyunca direnip mertliğini ispat edeceği kimsenin aklına gelemezdi. Vaktiyle Kırım Savaşı'nda dört beş devletle birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında oldukları halde, bu kez Bosna, Bulgaristan, Sırb[istan] ve Karadağ ile iki sene savaş yapıp incinmemişti. Kral, Romanya da tarafsızlığını ortaya koymuşken Rusya ile iki üç sene çalışmakla ne

⁹ Kral ve kraliçe tarafından heyetin kabul edildiği İtalyan basınına yansımıştır. (Corriere della Sera, numara: 11, 11 Ocak 1884)

¹⁰ 14 Ocak 1884 günü Quirinale Sarayı'nda Kral Umberto için nişan getiren Ahmet Muhtar Paşa için bir ziyafet verileceği ve ziyafette Musurus Bey ve devletin ileri gelenlerinin bulunacağı yazılmıştır. (La Stampa, numara: 13, 13 Ocak 1884) Corriere della Sera'da ise 13 Ocak'ta verileceği bilgisi bulunmaktadır. (Corriere della Sera, numara: 12, 12 Ocak 1884) Kraliyet Sarayında heyetin yemek yiyeceği Osmanlı basınına da yansımıştır. (Tercüman-ı Hakikat, numara: 1683, 15 Rebiyülevvel 1301).

yapabildik diye sormuştur. Bu savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne olan özel hürmetinin iki katına çıktığını eklemiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa cevap olarak padişah hazretlerinin ilk emellerinin bir yandan ordusunu güçlendirerek hukukuna hiçbir taraftan dokunulmadıkça barış ve huzur ortamında vakit geçirerek, Osmanlı halkını güvenle yaşatmak ve bir yandan da borçlar gibi sorunları ortadan kaldırmak olduğunu söylemiştir. Allah korusun ki yine 93 Harbi gibi zorunlu bir savaş çıkarsa da Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman şanını kaybetmeyeceğini sandığını belirtmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

Kral Umberto *“Padişah hazretleri gece ve gündüz devlet işleriyle son derece uğraşıyorlarmış ve çok yoruluyorlarmış diye duyuyorum, öyle midir?”* diye sorunca Paşa, Padişah hazretlerinin çok çalışkan ve tedbirli bir insan olduğunu, rahat ve huzurunu asla düşünmediğini, vücudunu devlet işlerine bıraktığını, devlet işleri için herkesten çok çalıştığını ve hangi iş olursa olsun aslına vâkıf olmadıkça icrâsına da girişmeyeceği cevabını vermiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

Kral, İtalya'nın bu şekilde olmadığını, işleri vekillerin yaptığını ve kendisinin onayladığını, eğer sonuç kötü olursa da parlamentonun vekilleri mesul tuttuğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa, bir devletin durumunun diğer devlete uymayabileceğini kral hazretlerinin de takdir edeceğini sandığını, buraların kanunlarının Osmanlı'da uygulanamayacağını ve özel hallerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini açıklamıştır. Kral bu sözleri onayladıktan sonra, at meraklısı olduğunu, Arap atlarını çok sevdiğini ve birkaç kez Osmanlı topraklarında Arap atı arattırılmış ise de bulamadığını belirtmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa *“eğer padişah hazretlerinin daha önceden haberi olsaydı aratmaya gerek olmayarak kendileri gönderirlerdi, çünkü kral hazretlerinin hatırının padişah hazretleri tarafından sayıldığını biliyorum”* diye cevap vermiştir. Kral, teşekkür etmiş ve konuyu değiştirerek Musurus Bey'den çok memnun olduğunu, iki devlet arasındaki dostça ilişkileri güzel devam ettirdiğini söylemiştir. Paşa ise bunun üzerine padişah hazretlerinin iki devlet arasında mevcut olan dostça ve muhabbetli ilişkiler arzu ettiğini ve daha ileri götürmek istediğini, kralın bu sözlerinden dolayı kendisinin memnun olacağını belirterek, Musurus Bey'in Roma'ya tayininin bu amaçlar doğrultusunda olduğunu eklemiştir. Her durumda kral hazretlerinin hatırının sayıldığını tekrar etmiş ve kral da teşekkür etmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

Sohbet bir süre daha devam etmiş, birçok konuşmadan sonra Kral Umberto Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya, ona eşlik edenlere ve sefaret heyetine nişanlar takdim ettiğinden ve hürmetle kabul ederek iltifatla karşıladığından paşa, padişah

tarafından gönderilen ve kendisinin memnuniyetini bildiren bir telgrafi sunmaya görevlendirildiğini açıklamıştır. Kral Umberto'ya teşekkür eden paşa, bu hafta içinde Roma'dan ayrılacağını, tekrar *odyans* isteyerek kralı rahatsız etmemek fikrinde olduğunu ve ayrılacağı için ruhsat talebini rica etmiştir. Bunun üzerine Kral Umberto Padişah II. Abdülhamit'e hürmetlerini ve nişandan dolayı teşekkürlerini, hediyesini Gazi Ahmet Muhtar Paşa gibi değerli bir müşirle gönderdiğinden dolayı duyduğu memnuniyeti paşa tarafından kendisine arz ve takdimini iletmesini arzu ettiğini bildirmiştir. Kral ve Kraliçe ile veda edilerek otele dönmüştür.¹¹ (BOA, Y.EE. 87/1).

14 Ocak 1884 Pazartesi akşamı vekiller ve askeri mensuplardan uygun olanlar Roma sefarethanesine davet edilerek, yirmi iki kişilik bir sofrada ziyafet verilmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

3.3. Roma'da Gezi ve Askeri Gözlemler

15-16 Ocak 1884 Ahmet Muhtar Paşa'ya eşlik etmesi için görevlendirilmiş olan kolağası makamında bir askerle "*tali'âü'l-atik*" kışlasına gidilmiştir. İki yüz mevcutlu bir bölük asker, paşayla bazı manevralar yapmışlardır. Kışla ve koğuşlar görülerek, daha sonra askeri idadi mektebi, topçu ve süvari kışlaları gezilmiş, o dönem şehrin etrafında yapılmakta olan istihkâmlardan birisi kontrol edilmiş ve diğerleri de dürbün ile uzaktan seyredilmiştir. Şehri başlıca seçilen noktalarda on beş istihkâm ile kuşatmakta oldukları, her birisinin gerçek istihkâm şeklinde inşa olduğu ve pek çoğunun da bitmekte olduğu paşa tarafından belirtilmiştir. Tali'â askerinin her devletin usulünden farklı olarak İtalya'da üçer taburlu birer alaydan her kolorduya bir alay tahsis olunmak üzere on iki alay ve seçme askerlerden oluştuğu, kışla içinde daima püsküllü fes takıldığı, bu fesin Osmanlı'da olduğu gibi dik değil, Kefalonyalıların fesleri gibi arkaya yatık olduğu, süvari, topçu ve talia askerlerinin dâhili elbise ile giydirilmesinin adet olduğu paşanın dikkatini çekmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

¹¹ 14 Ocak 1884 tarihli bir haberde Muhtar Paşa'nın onuruna bir ziyafet düzenlendiği, bu ziyafete bakanların, devletin ileri gelenlerinin ve Osmanlı sefaret personelinin katıldığı İtalyan basınına yansımıştır. (La Stampa, numara: 14, 14 Ocak 1884) Corriere della Sera gazetesinde de Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalyan askeri düzeninin detaylarını incelemek için kışlalara gideceği yazılmıştır. Buna göre paşa, hattaki gruplardan birisinde gerçekleştirilen gelişmeleri görmek istiyordu. (Corriere della Sera, numara: 14, 14 Ocak 1884).

17 Ocak 1884 Perşembe günü Almanya sefiri heyeti öğle yemeğine davet etmiş, öğle vaktinde sefarethaneye gidilerek davete katılmışlardır. İsmail Paşa'nın bir gün önce Roma'ya geldiği duyulmuştur. Aynı gün, eski Romalıların iki bin senelik eski bina ve harabeleri, dünyanın en büyük mabetlerinden olan Saint Peter ve diğer kiliselerden bazıları, Vatikan Sarayı ve diğer sarayların resim ve heykel müzeleri gezilip görülmüştür. Paşanın izlenimlerine göre, Vatikan Sarayı papanın makamı olup, saray dâhiline İtalya hükümeti karışmıyordu ve papa da kesinlikle dışarı çıkmadığından Vatikan Sarayı adeta papanın hapishanesi gibiydi. Sarayın etrafında İtalya jandarma nöbetçileri bulunuyordu. Sarayın müzeleri halk için her gün açık olduğundan günde üç-beş yüz kişi ziyaret ediyordu ve iç kısımda muhafızlık yapmak üzere kendilerine özel bir elbise ile papanın yüz kadar askeri, zabiti ve generalleri görev yapıyordu. (BOA, Y.EE. 87/1).

3.4. Napoli Gezisi ve Türkiye'ye Dönüş

18 Ocak 1884 Cuma günü ikinci vakti saat dörtte heyet trenle Napoli'ye doğru hareket etmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

19-20-21-22 Ocak 1884 tarihlerinde Napoli'de "Müze Nasyonal, Monte Marino Kasteli, Vezüv Yanardağı" ve bu dağın "1805 sene önce taş ve kül saçmasıyla bir anda yer altında kalıp kaybolarak yeni keşfedilmiş ve bir yandan ortaya çıkarılmakta olan Pompey ve Herkülano¹² şehirlerinin harabeleri" görülmüş, 23 Ocak 1884 Çarşamba günü trenle Brindisi'ye hareket edilmiştir. Akşamüstü Brindisi'ye varılarak vapura binilip, Perşembe sabahı İstanbul'a doğru yola çıkılmıştır. (BOA, Y.EE. 87/1).

26 Ocak 1884 Cumartesi gece yarısında vapur Pire'ye uğramış, Cumartesi günü akşama kadar orada kalacağını söylediklerinden ve Atina şehri Pire'den arabayla yirmi beş dakikalık ve trenle on dakikalık bir mesafede bulunduğundan dolayı sivil kıyafetle Atina'daki sefarete gidilerek yemek yenmiş, oradaki meşhur "Akropol harabesi" ve şehir ve çevresi gezilerek Pire'ye dönülmüş ve hareket edilmiştir.¹³ 28 Ocak 1884 Pazartesi gecesi gece yarısında Kadıköy tarafına varılmış, sabah limana girilmiş ve vapurdan inilmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

¹² Herculaneum.

¹³ Atina gezisi Tercüman-ı Hakikat'e de yansımıştır: "Devletlü Gazi Muhtar Paşa hazretlerinin ahiren İtalya'dan avdetleri sırada rakıb buldukları İtalya vapuru Pire limanına uğramış olduğundan müşarünileyh hazretleri karaya çıkarak kendilerini istikbale gelen Atina sefiri Tevfik bey efendi hazretleri ile beraber Atina'ya gitmişler ve orada saltanat-ı seniyye sefarethanesinde öğle taamını ettikten sonra Atina'nın şayan-ı temaşa olan mahallerini gezüb avdet etmişlerdir" (Tercüman-ı Hakikat, Numara: 1701, 6 Rebiyülahir 1301).

Paşa, bu memuriyeti sırasında siyasi hiçbir mesele üzerine kimseyle konuşmadığını, kral ve vekilleri tarafından da bu tarz herhangi bir konu açılmadığını, Hıdiv-i sabık İsmail Paşa ile “görüşülmediğini, rast gelinmediğini, haberleşilmediğini ve onunla ilgisi olan kimse ile dahi görüşülmediğini” açıklayarak layihasını bitirmiştir. (BOA, Y.EE. 87/1).

4. Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalya Seyahati Konusunda Basında Çıkan Bazı Haberler

Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalya seyahatiyle ilgili basında bazı farklı haberler görülmektedir. Corriere della Sera ve Ruzname-i Ceride-i Havadis'e göre, Muhtar Paşa Vatikan'a bir Osmanlı sefiri atanması için emir almıştı. Gazeteler bu habere *Daily News* adlı gazeteyi kaynak göstermişlerdi. (Corriere della Sera, Numara: 15, 15 Ocak 1884; Ruzname-i Ceride-i Havadis, Numara: 5555, 10 Rebiyülevvel 1301) Ancak bu haber, Bosfor gazetesinde asılsız olarak beyan edilmiştir. (Tercüman-ı Hakikat, Numara: 1692, 25 Rebiyülevvel 1301) Ayrıca, Avrupa telgraflarının verdikleri haberlerden en önemlisinin Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalya kralına mektup ve imtiyaz nişanı takdim etmesi olduğu yazılmıştır. Bu muhabbet nişanı o döneme kadar yabancı hükümdarlardan sadece dördüne verilmiş ve her birisine ayrı ayrı askeri müşirle birlikte gönderilmiştir, bu ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı iyi niyet ve barış beslediğinin göstergesi olarak görülmüştür. (Ruzname-i Ceride-i Havadis, Numara: 5558, 13 Rebiyülevvel 1301) Yine, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve beraberindekiler İstanbul'a geldiklerinde doğrudan doğruya Yıldız Sarayı'na, Padişah II. Abdülhamit'in huzuruna giderek memuriyetleri hakkında bilgi vermişlerdir. Kont Corti'ye kral tarafından gönderilen mektubun da yine hafta içerisinde padişaha takdim edileceği yazılmıştır. (Tercüman-ı Hakikat, Numara: 1697, 1 Rebiyülahir 1301) Bu mektup, 1 Şubat 1884 tarihinde Kral Umberto tarafından Padişah II. Abdülhamit'e yazılan teşekkür mektubu olmalıdır. Buna göre kral, padişah tarafından kendisine gönderilen nişanın, beratın, iki madalya ve mektubun Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kendisine takdim edildiğini, bu göreve paşanın atanmasından duyduğu memnuniyeti, teşekkürlerini ve temennilerini iletmiştir. (BOA, Y.EE, 62/27).

5. Sonuç

Sonuç olarak, Padişah II. Abdülhamit tarafından İtalya Kralı I. Umberto'ya verilen imtiyaz nişanını götüren Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın seyahatinin Osmanlı basınına ve İtalya basınına yansıdığı görülmektedir. Arşiv belgelerinden de bilgi sahibi olduğumuz bu seyahat hakkında yazılmış en önemli kaynak, Ahmet Muhtar Paşa'nın yazdığı ve padişaha sunduğu layihadır. Bu çalışmada günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş olarak incelenen layihada, paşa, İstanbul'dan çıkışından dönüşüne kadar nerelere gittiklerini ve neler yaşadıklarını yazmıştır. Her gün tarih ve yer belirterek kaleme aldığı layihasına önce İtalya'ya yaptıkları yolculuk, seyahatin amacı ve kimlerin kendisine eşlik ettiğiyle başlamıştır. Muhtar Paşa, kral ve kraliçe ile görüşmelerinden ve nişan takdiminden bahsetmiş, bundan birkaç gün sonra kendileri için verilen bir ziyafet esnasında Kral Umberto ile yaptığı birebir diyalogunu yazmıştır. Kralla yapılan konuşmada bazı önemli kısımlar, kralın Osmanlı Devleti'nin askeri gücü hakkındaki düşünceleri, Sultan II. Abdülhamit hakkındaki soruları ve Osmanlı Devleti ve İtalya'nın o dönemde yönetim şekillerindeki farklılıktır. Konuşmadaki vurgu ise, iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin daha da güçlenerek devam etmesi yolundadır. Roma'da çok iyi karşılanan Ahmet Muhtar Paşa, Kral Umberto tarafından takdir edilmiş, nişan takdimi görevi için onun seçilmesi de Kralı memnun etmiştir. Kral bu memnuniyetini hem II. Abdülhamit'e hem de paşaya açıkça ifade etmiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın layihası aynı zamanda 19. yüzyılın sonlarında İtalyan askeri düzeni, İtalya coğrafyası ve tarihi konularında da bilgilendirici bir özellik taşımaktadır. Muhtar Paşanın bu görev için seçilmesinin sebeplerinden birisi de İtalya'daki askeri düzenlemeleri izlemek olduğundan, paşa Roma'daki askeri okulları, kışlaları ve istihkâmları gezmiş, askeri yapı ve kıyafetlere kadar incelemeler yapma fırsatı bulmuştur. Paşa, Roma kentinde ve Vatikan müzelerinde yaptığı gezileri de kaleme almıştır. Roma'dan ayrıldıktan sonra yaklaşık dört gün boyunca Napoli ve çevresinde, Pompei ve Herkulaneum gibi antik şehirlerde yaptığı gezileri anlatmıştır. Brindisi'den vapura binilip Atina'ya uğrayarak İstanbul'a dönülmüştür.

Layihadan anlaşıldığı üzere, o dönem Osmanlı Devleti-İtalya ilişkilerinin dostluk üzerine, barışçıl ve samimi bir düzeyde kurulduğu söylenebilir. Kral Umberto'nun ve Ahmet Muhtar Paşa'nın söylemlerinden, iki devletin de aralarında bulunan dostluğa dayalı ilişkilerin artırılmasını ümit ettikleri görülmektedir. Ancak paşanın ziyaretinden yaklaşık bir yıl sonra İtalya Assab ve Massava'yı işgal ederek,

iki ülke arasında bir krize yol açacaktır. İtalya'nın kolonileşme politikasına Doğu Afrika'dan başlamasına Osmanlı Devleti'nin tepkisi büyük olmuş; bu süreç 1911 Trablusgarp Savaşı'na ve sonra I. Dünya Savaşı'na kadar uzanmıştır.

KAYNAKÇA

Atakan, Rauf. *Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1984.

Corriere Della Sera. 23 Aralık 1883; 27 Aralık 1883; 4 Ocak 1884; 7 Ocak 1884; 11 Ocak 1884; 12 Ocak 1884; 14 Ocak 1884; 15 Ocak 1884.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa. *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1996.

---. *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1996.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İstanbul: İş Bankası, 2013.

La Stampa. 23 Aralık 1883; 4 Ocak 1884; 8 Ocak 1884; 9 Ocak 1884; 13 Ocak 1884; 14 Ocak 1884.

Mehmet Arif Bey. *Başımıza Gelenler*. İstanbul: Babıali Kültür, 2005.

Ruzname-i Ceride-i Havadis. 4 Rebiyülevvel 1301; 10 Rebiyülevvel 1301; 13 Rebiyülevvel 1301.

Tercüman-ı Hakikat. 4 Rebiyülevvel 1301; 13 Rebiyülevvel 1301; 15 Rebiyülevvel 1301; 16 Rebiyülevvel 1301; 6 Rebiyülahir 1301; 25 Rebiyülevvel 1301, 1 Rebiyülahir 1301; 6 Rebiyülahir 1301.

Turan, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Uçarol, Rıfat. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH. SAİDd, 22/91, 29/12/1255.

BOA, HR. TH, 49/31, 21/1/1884.

BOA, İ.DH, 905/71920, 2/3/1301.

BOA, İ. HR, 337/21737, 2/3/1301; 337/21743, 30/3/1301; 337/21744, 1/4/1301; 292/18398, 14/4/1301; 337/21739, 25/3/1301.

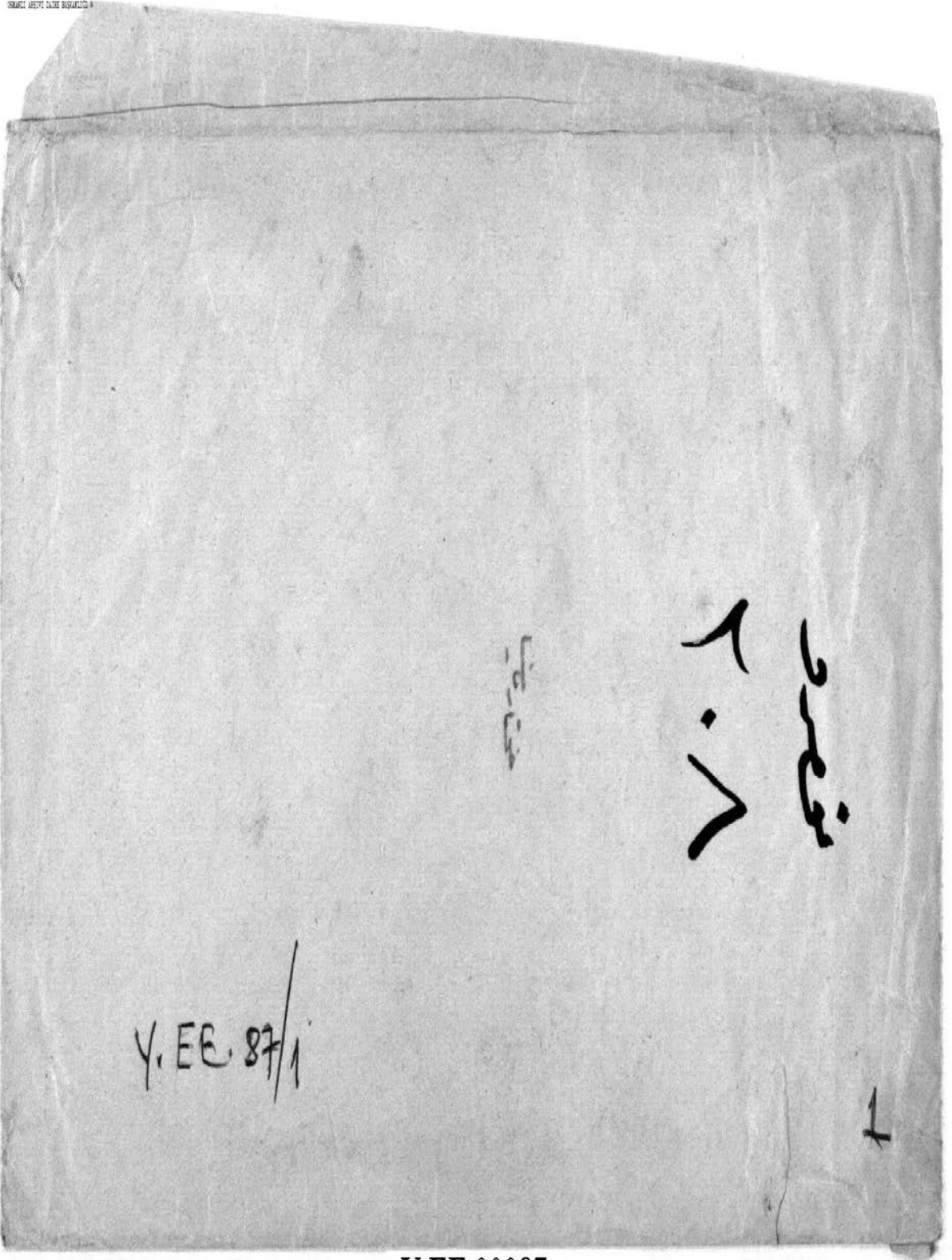
BOA, Y.A.HUS. 176/15-1, 7/3/1301; 176/15-9, 15/3/1301; 176/15-8, 20/3/1301; 176/22, 13/3/1301.

BOA, Y.EE. 87/1, 30/3/1301; 62/27, 21/3/1301.

BOA, Y.PRK. NMH, 2/64, 3/3/1301.

EK

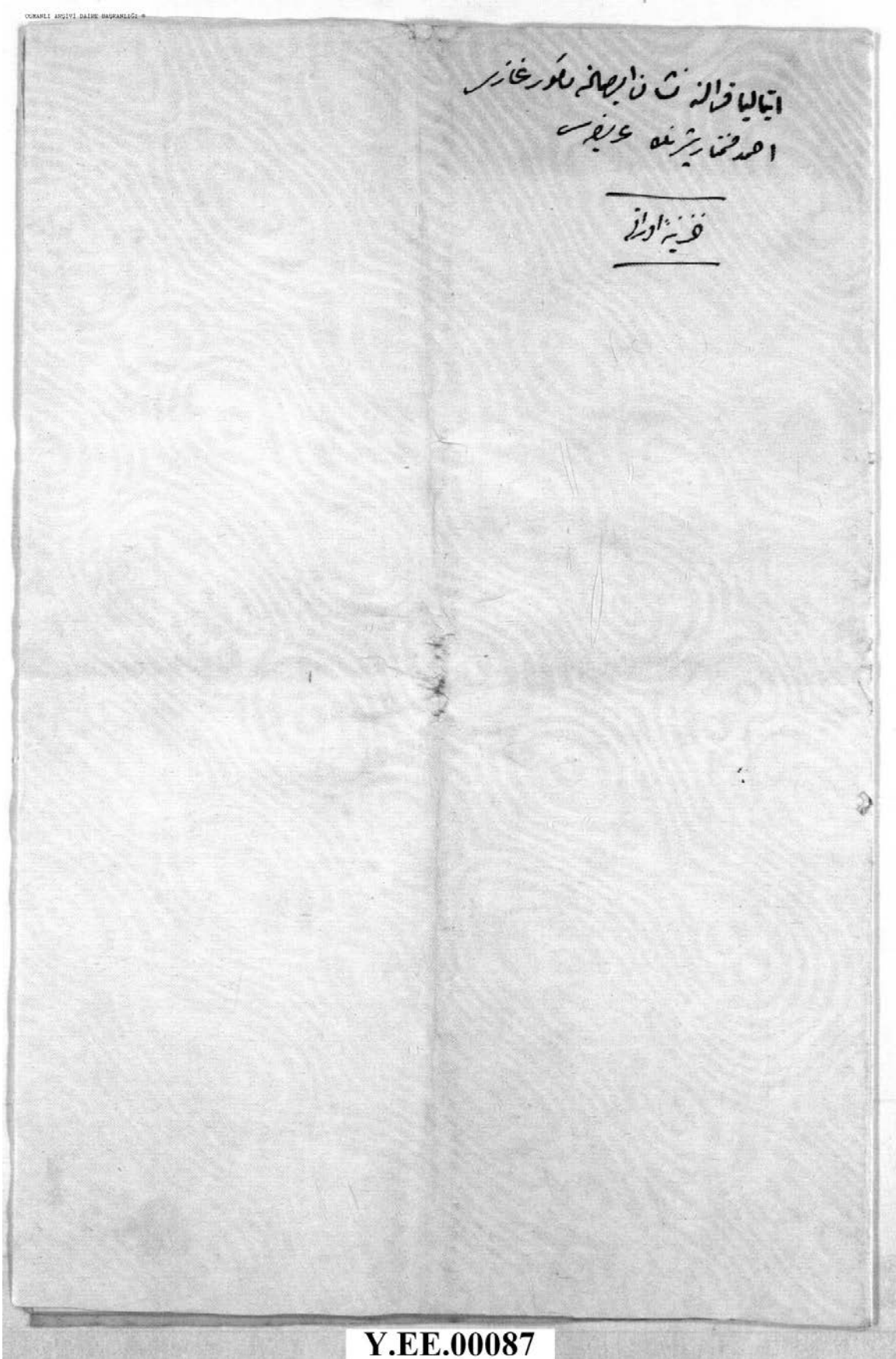
Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İtalya Seyahatine Dair Hazırladığı Layihası

Y.EE.00087

(BOA, Y.EE, 87/1)

Y.EE.00087

